

RAVASZ LÁSZLÓ
AZ ERDÉLYI SZELLEM

A táj és a nép összefüggésében valami olyan titokzatoság rejtőzködik, mint a szerelemben, a társkeresésben. A tájak sokszor századokig várnak s nem akad olyan nép, amelyik meglakja őket. Akik jönnek, tovább mennek vagy elsodorja őket az élet nagy forgataga. A népek is vándorolnak, nyugtalanul keresnek egy helyet, amely fészük, hazájuk legyen. Sokáig nem találják meg s ezért mennek mindig tovább. De ha egyszer megtalálja egy nép azt a tájat, melyet egy örök végzés jelölt ki számára: összefornak s megkezdődik egymás sorsának kölcsönös meghatározása. A táj dolgozik az emberen, az ember a tájon. Megépülnek a faluk és városok, erdők és mocsarak helyén szántóföldek virulnak; a hegyeken szőlő érik, a föld alatt bányászok dolgoznak; zakatolnak a gépek, sűrög-forog a kereskedelem s az ősi természet szinte eltűnik a civilizáció nagyszerű építménye mögött.

Közben az ember is átalakul. Külső világának jelenségeit, belső világának millió meg millió moccanását általános, ismétlődő, jellegzetes formákban fejezi ki s ezzel kitermeli a nyelvet, azt a beláthatatlan képrenetetet, amely a szellemet egészen sajátos módon fejezi ki, de éppen olyan sajátos módon alakítja is. A nyelv szabályai szerint gondolkozni nemcsak kiváltság, hanem kötelesség, nemcsak felszabadulás, hanem örök rabság. Azután az emberi szellem, életenergiájának kímélése és jobb felhasználása érdekében, amit egyszer jól megcsinált, azt másodszor is úgy akarja megcsinálni; létrejön az ismeretnek,

tanácsoknak, módszereknek, útbaigazításoknak, bevált példának mérhetetlen nagy tárháza: a köztapasztalás. A köztapasztalás megállapításait tovább gyűjti és élettőkévé duzzasztja a hagyomány. Tájban, nyelvben, hagyományban egynek érezvén magát, a közösség figyelme egyre inkább önmaga felé fordul. Kezdi érdekelni: ki vagyok én, honnan jöttem, miként kerültem ide, mennyit érek, mi a rendeltetésem? A mítoszokból kifejlődik a történetírás. A néplélek ismeretlen mélységeiből különös egyéniségek bukkannak föl, akik nincsenek megelégedve a jelenlegi állapottal, változtatni akarnak az egésznek során, nemcsak azzal, hogy hadat üzennek, új gazdasági forrásokat nyitnak, hanem azzal is, hogy a nép lelkét, gondolkozását kívánják mássá tenni. Nevelnek és ihletnek, tanítanak és prófétálnak, feddnek és lázítanak, tanácsolnak és kényszerítenek, esengenek vagy parancsolnak, de valamiképpen hatalomhoz jutnak és akaratukat reá nyomják a közösségnek az akaratára. Lehet, hogy már a kortárs, lehet, egy későbbi nemzedék úgy kezd gondolkodni, ahogy ők. Azt tartja jónak és rossznak, amit ezek az emberek tartottak; programjukat törvényadásnak tekintik, hivatást látnak benne és egy egész nemzet indul a nagy Útmutató kítűzte célok felé.

Mindezekből egyetemes meggyőződések, jellemző értékítéletek és cselekvési szabályok támadnak, amelyeket a tudomány és művészet kiábrázol, a köztudat több-kevesebb világossággal megért s nemzedékek sora ösztönösen érez. Emitt hiányérzet, ott a század hangulata, majd egy vakító program, de mindenképpen olyan lelki valóság, amely annak a népnek és annak a földnek a kisugárzása. Ez a kisugárzás láthatatlan, kézzel nem fogható, mégis kifejezhetetlenül reális valóság – éppen olyan, mint a rádium éltető és gyilkoló sugárzása, amelyben maga a sugárzó test kiéli és szétszórja önmagát. Ez a kisugárzó valóság az, amit egy emberi közösség szellemének nevezünk. A közösség szellemét akkor látjuk tisztán, ha egy másik közösség szellemével szembeállítjuk. Ezért csak a hasonlóság és különbség kategóriájában lehet róla beszélni.

Ki ne látná, hogy a keresztyén művelődésnek, a fehér ember életközösségének szelleme más, mint a színes fajoké? Ki tagadná, hogy van európai szellem az ázsiaival és afrikai-val szemben? De van európai szellem az Északamerikai Egyesült Államokkal szemben is éppen úgy, mint ahogy van kanadai szellem a szigetország szellemével szemben. Nem tagadta soha senki, – ha nehéz s meghatározni – hogy van germán és latin szellem s a latin szellem keretén belül más a francia és más az olasz. Annyiféle szellemet lehet a világon megkülönböztetni, ahány önálló és elhatárolható emberi közösség él ezen a földön, le egészen a legkisebb családig. De mint ahogy minden közösség egy még nagyobb közösségnek alkotó része: az egyes közösségek szelleme is a nagyobb közösség szellemének néhány éles vonással megkülönböztetett válfaja.

Ha Erdély különálló életegység, sajátos politikai közösség volt, akkor Erdélynek is megvan a maga különálló szellemisége.

Már pedig azt a tényt, hogy Erdély különálló és elhatárolható életegység, nem kell bizonyítanom. Egy pillantás a térképre megmutatja, hogy a Kárpátok hegygerince úgy fogja körül Erdélyt, mint egy öblöt a partja. Ezt a gránitöblöt a szádjánál, nyugat felől, elzárja az Erdélyi Érc-hegység, s csak három utat enged belőle kifelé, a Maros, a Körös és a Szamos partján. E körülhatárolt terület gazdag és változatos, alpesi hegyvidéktől dús folyóparti televényig mindenféle talaj megtalálható benne. Egyformán alkalmas a kertészetre, mezőgazdaságra és állattenyésztésre, teméntelen folyóiban a hal, erdejében a vad, hegyeiben a drága érc; lábunk alatt lépten-nyomon gyógyító vizek forrásai fakadnak fel; az egész ország szén- és sóréteggel van alapincézve s közepén mérhetetlen mennyiségű földgáz várja a kiaknázást. Egyik helyről a másik vidék könnyen megközelíthető, völgyeknek és folyóknak a rendszere tiszta centripetális irányt mutat, úgy, hogy bárhonnán a központ felé sodor minden természetes kényszerűség. Földrajzi egysége olyan erős, hogy csak az tudná megváltoztatni, aki az egészszet újjáteremténé.

Életegységét 1940 nyaráig mindig megőrizte, pedig ezer év óta az európai történelem legellentétebb erőinek ütköző-pontjában feküdt és szétfeszítő támadásainak tárgya volt. Mint egy aranyalmát a verekedő óriásgyerekek, kezébe akarta kapartani minden világhatalom: birkózott érte Bizánc és Róma, a Habsburg-birodalom és az izlám, Közép-Európa és a Balkán, a germán és a szláv művelődés. Most ennek vagy amannak lett a prédája, de azért mindig Erdély maradt, titokzatos különálló világ.

De Erdély szerkezeténél fogva olyan lényeges alkotó része egy nagyobb egységnek: Magyarországnak, mint egyik szoba ugyanannak a háznak. A Kárpátok nemcsak Erdélyt fogják körül, hanem Magyarországot is és megalkotják a Duna mentén Európa egyik legjobban egybeszerkesztett életegységét: Magyarországot. Mint ahogy a kisebb sókristály alkotó eleme a nagyobbaknak, úgy Erdély földrajzi egysége lényeges alkati tényezője Magyarország földrajzi egységének.

Mióta a Tisza-Duna közén magyarok laknak, Erdély mindig Magyarországhoz tartozott. Már neve is onnan született. Magyarországi szemlélet nevezte Erdőelvének, erdőn túli résznek; ez a tő él tovább a románság Ardeal szavában, ezt fordította a középkori latinság Transsylvániának.

Az erdélyi szellem a magyar szellemnek különös színeződéséből támadt.

Ezt a színeződést megmagyarázza először Erdély sajátos szerepe a magyarság történetében.

Attól kezdve, hogy Tétény átment a Meszes kapuján és Erdélyt megszállotta, mindmáig a magyar történelemnek egyik legfontosabb erőforrása Erdély. Kincseit Magyarországra hozza, véréit itt hullatja, legnagyobb embereit ideküldi. Mikor ezt a nemzetet az fenyegeti, hogy erőartalékait felemésztette, vagy elégtelennek találja: megjelenik Erdély friss vérrel, friss lélekkel. Ez az örök Csaba-mítosz. Ennek a folyamatnak szimbólikus hőse a legelső és legnagyobb erdélyi magyar: Hunyadi Mátyás. Erdélyben gyökeresedik meg és hatalmaz el a Hunyadi-család

és nő fel a nagy király birodalmában olyan magasra, hogy beárnyékolja Európát. Erdélynek ősi, természetes missziója az, hogy erőivel gazdagítsa, színezza, fokozza a magyar életet, mint ahogy folyói alázatos eltűnéssel gazdagítják és erősítik a Tiszát. Az erdélyi szellem akkor a leghatékonyabb, mikor eltűnik a magyar szellem egészében, mint az épség és az erő az élő szervezetben.

De, fájdalom, ez a törvény nem érvényesülhetett.

Mikor Erdély különválik vagy éppen meghasonlik Magyarországgal, az mindig annak a jele, hogy halálos veszedelem fenyegeti az egész magyarságot. Eddigi történelmünk folyamán három izromban történt ez meg.

Először a XVI–XVII. század önálló erdélyi fejedelemségében. Az ország három részre van törve. Középső részét, fel egészen a Mátra vonaláig, a Duna-Tisza két partján elfoglalta a török. Nyugati része alig néhány vármegyéből áll és a Habsburg-uralom alá került. Keleti részén az erdélyi fejedelem kormányoz. Nyugati és keleti magyarságnak lehetetlenség volt érintkeznie, közbül ott terjeszkedett a félelmes és pusztító óriás: a török. A nyugati részt bekapta, mint egy kecskegödölyét az oroszlán, Nyugat-Európa legnagyobb hatalma, a Habsburg-birodalom. Nyelve, alkotmánya, egész nemzeti mivolta halálos veszedelemben forog. A magyar művelődés ezeréves folytonossága, a magyar államiság, nemzeti önállóság, nagyszerűen megépített politikai élet eltűnt volna, mint egy dél felé úszó jégtábla a lassanként áthevülő tengerben, ha nincs Erdély, ez a magas hegyekkel körülzárt kis világ, a magyar történelmi folytonosság utolsó és egyetlen fellegvára. Rugalmas politikája megegyezett a portával, biztosította az ország határait s e határok között fenntartotta a nemzeti műveltséget, a nemzeti lét szent folyamatát. Bethlen Gábor Erdélye kései, kicsiny mása Mátyás király, Nagy Lajos, III. Béla nagy magyar királyságának, s ha szegényebben, igénytelenebbül, kisebb keretek között is, de semmivel sem kevesebb magyarsággal és semmivel sem alacsonyabb színvonalon, a magyar szellemnek ugyan-

azon tisztaságával és erejével összefogta, megtartotta, Európában szóhoz juttatta s késő nemzedék számára áttestálta mindazt, ami gondolatban, erkölcsben, munkában és politikumban magyar.

Az erdélyi fejedelemség magát a magyar birodalom háborús és ideiglenes pótlékának tekintette. Nem volt benne semmi úgynevezett transszylvanizmus: Báthori István, Bethlen Gábor, Rákóczy György nem is voltak erdélyi emberek s fejedelemségük nemcsak Erdélyt foglalta magában, hanem a Felvidéket és a Párciumot is. Transszylvanizmusról beszélni egy olyan Erdélyben, amelyhez Nagyvárad, Sárospatak, Kassa is hozzátartozik, valóban nem lehet.

A másik korszak a Leopoldi diplomától az 1848-i unióig, illetve a kiegyezésig tart. Itt már nem a magyar életösztön kívánta meg Erdély különállását, hanem külső hatalom erőltette ránk a magyarság megosztása céljából. Erdély, a Habsburg-jogar alatt álló nagyfejedelemség, elvesztette Magyarországgal való kapcsolatát s Magyarország politikai és társadalmi életében alig vesz részt. A fejedelmi kor nagy emlékei, a magyarországi politika önzéséről és értetlenségéről tett keserű tapasztalások segítették és igazolták Bécs elkülönítő, bekerítő törekvéseit. A transszylvanizmus mindig azoknak használt, akik a magyarságra Erdély és az anyaország elválasztásával igyekeztek halálos csapást mérni. Erdély lassan távolodott Magyarországtól s e közben hagyományaiba, emlékeibe belekövesedett.

Ekkor fejlődött ki Erdély rendkívüli történetisége, tett nagy tanulmányokat multjának megismerésére s egész konzerváló, megtartó ereje különös élességgel érvényesült. Nagy belső rázkódtatásokon ment keresztül. Bécs megpróbálta először Szébenen át kormányozni; azután engedte a Hóra-féle lázadás szörnyűségeit reá zúdulni, s a román nemzeti igények táplálásával egy későbbi összeomlás és talajcsuszamlás veszedelmét készítette elő. De Erdély egyelőre kibírta ezeket a földrengéseket és csodálatos egyensúlyozó képessége még fokozódott. Erdélynek ebben az időben az volt a nagy hivatása, hogy a saját

területén megőrizzen és fenntartsion egy darab régi Magyarország. Ez a régi Magyarország demokratikusabb, szabad-
elvűbb volt, mint a Királyhágón inneni, főképpen protestáns
jellegénél fogva. Ez az oka annak is, hogy a XIX. század első
harmadának nagy reform-mozgalmi nem rázták úgy meg Erdélyt,
mint Magyarországot s a nagy nemzeti ébredés radikális és
forradalmi elágazásától az erdélyi szellem bizonyos tisztaság
távolságra megállott.

A harmadik korszak az elmúlt húsz esztendő alatt az ottani
magyarság önfenntartásának halálos, hősi küzdelmét fogja át.
Egyszerre leomlott minden eddigi építménye; megszűntek az
osztálykülönbségek; minden magyar ember szegénnyé, fenye-
getetté és megtámadottá lett; tökéletesen magára maradt a
magyarság és csak önmagán segíthetett. Ezért visszahúzódott
minden élet az egyházak falai közé és itt próbálta megmenteni,
amit lehet, és újra építeni, amire feltétlenül szükség van. Az
egyház mellett a magyar népiség volt a másik nagy erőforrás.
Az erdélyi magyar felfedezte gyökereit s megújult belőle, mint
kútforrásból a patak. Az elmúlt húsz esztendő felemelő példát
adott arra, mit jelent a tűrés és a várás passzív hősiessége s a
nyers hatalmi eszközökkel szemben micsoda erő: a lélek.

Erdély a Hunyadiakban ősi pihent erőket, friss tartaléko-
kat bocsátott a már-már fáradó magyar államvezetés számára.
A fejedelemségben vállalta a nemzeti királyság roppant felada-
tát és felelősségét. Mint Habsburg-tartomány a történelmi
egyensúly művésze lett s végül a román megszállás alatt a pasz-
szív hősiességnek és a pusztaság szellem fölénységének bizonyító pél-
dája. Az örök Erdély ennek a négy hivatásnak szintézise. Min-
dig szenved és mindig vár; mindig egyensúlyoz és hagyományt
őriz, mindig képviseli az egész nemzeti öncélúságot s mind-
ezzel az egész a teljes magyar élet titokzatos folyóvizét duz-
asztja.

Miközben az erdélyi szellem ezt a négyágú szolgálatot
végzi, titokzatos lényét még azzal is feltárja, hogy kiabrázolja
a magyar sorsot és kijelenti a magyar élet törvényét.

Az erdélyi szellem sorsábrázolás és életparancs.

Kiábrázolja a magyar sorsot ennek egész tragikus mivoltában. Erdélyen három nemzet osztozik: a magyar, a német, a román. A gazda, a vendég, a jövevény. A magyar: a gazda. Karddal foglalta el az országot s egy új, zárt művelődést indított meg benne. A folyóvizek, hegyek, határok, dűlők, városok, falvak, csekély kivétellel mind magyar nevéek, s ezeket a magyar neveket vette át a német és román nyelv. A magyar alkotta meg az állami kereteket, védte az országot és intézte a politikáját. A már megindult magyar művelődés kiegészítésére, pótlására, megerősítésére telepedtek be a németek. A vendég: a szász nép. 700 esztendő óta él egységes szervezetben, mint különálló politikai test. Belügyeiben majdnem szuverén volt s a magyar államhoz való viszonyát szinte külpolitika-képpen rendezte. Tökéletesen el tudta zárni magát a magyar és román befolyás alól, viszont nem is igyekezett a testvérnépek sorsára különösebb befolyást gyakorolni. A politikai hatalmat kezében tartó magyarság századokon keresztül nem tudta kivívni, hogy szász földön magyar ember letelepedhessék és megszerezze a «conciuilitas»-t. A gazdasági kapcsolatokat fenntartotta és ápolta, de egész lelkiisége a magyar nemzettől merőben idegen maradt. A ferencjózsefi kor közigazgatási hibáin kívül bizonyára a kisebbségi település életformáival együttjáró érzékenység lehetett az oka annak, hogy a panasz nem szűnt meg egy olyan nemzetiség ajakán, amelynek tárgyilagos szemlélet mellett be kellett volna vallania, hogy a vendég csak azért nem egyenjogú a gazdával, mert előjogokban és kiváltságokban megelőzi.

A harmadik nép jövevény volt. Először a hegyek élein, magas pojánák füves téerein legeltették nyájukat, rendkívül egyszerű életviszonyok között, hihetetlen szívóssággal és még nagyobb szaporasággal. Az volt a hazája, ahol a nyája legelőt talált. Rendkívüli igénytelensége mellett – háborús időkben – gazdasága folyvást gyarapodott. Egyre lejjebb ereszkedett a nagy hegyek lankáin s mind sűrűbben építette szalmazsúpos,

fenyőboronás kunyhóit. A szászok bezárkóztak kulcsos városaikba s lekushadt fejvel várták a századok viharának elzúgását. A magyar politizált és verekedett, tékozolta vérét és vagyonát. Az ellenség pedig szakadatlanul jött-ment, égő falvak, rab-szíjra fűzött seregek és hullahegyek mutatták, merre jár a török, a német, a tatár. A magyar vérzett, pusztult, szegényedett. Az elhagyott lakóházakba, kiirtott falvakba leszállingózott és beleköltözött a románság. Ez a szürenekző népvándorlás meg nem állt, sőt egyre sűrűbben rajzolt, míg egyszer csak kiderült, hogy az erdélyi három nemzet rétege alatt ott él egy új, ismeretlen, mindannyiánál nagyobb, nyersebb és szaporább nép: az erdélyi románság. Az erdélyi kálvinizmus Bibliát adott a kezükbe, könyveket nyomtatott számukra s megindította irodalmi életüket; a katolicizmus az únió létrehozásával Nyugat-Európa szellemét vitte közéjük. Felébredt nemzeti öntudatuk, foglalkozni kezdtek azzal, honnan jött, hova tart a román nép. S mikor a hegyeken túl a kevésbé fejlett románság önálló nemzeti állammá válhatott, kész volt a kiirthatatlan gondolat: minden románnak egyesülnie kell. Ehhez csak egy történelmi mítoszt kellett találni, ami meg is történt a dákö-román eredet tetszetős elméletének kidolgozásával. Végül Trianon úrrá tette a jövevényt és szolgává a gazdát s a vendég fanyar mosollyal üdvözölte lenézett új urát.

Nincs-e ebben valami örök magyar végzetszerűség? A magyarság, amelyik karddal elfoglalta ezt a földet, rettenetes tékozlással ontja vérét a megtartásáért s míg harcban maga megrokkban, ősi jussán a jövevények elhatalmasodnak s egy szép napon kiderül, azé lesz az ország, aki teleszüli, és nem azé, aki meghal érette.

Erdély szelleme a lét és nemlét kérdésének felvetése, a Cura Existentialis.

Ezért egész történelme létkérdések lüktetéséből áll. A holnapot mindig csak úgy tudja megmenteni, ha kockára veti a mátt. Csataterein élet és halál dől el, szorosai Thermopylék, folyói Rubikonok. Ha ma jelszóvá vált: veszélyesen kell élni,

mert csak úgy lesz az ember ember, a férfi férfi: elmondhatjuk, hogy Erdély csakugyan «veszélyesen élt». Az erdélyi szellem lényeges alkotó része az a létérzés, amely az életet borzongva szemléli, de a halállal szembemosolyog. Azért, mikor az erdélyi lélek saját titkáról vall, lírájában az egész magyarság sorsérzése nyer kifejezést. Ez is egyik oka a legújabb erdélyi irodalom mély hatásának.

De az erdélyi szellem ugyanakkor egy nagy vigasztalás is. Ezeréves megrendítő bizonyágtétel arról a magyar őserőről, amely cselekvésben és szenvedésben, elszántságban és kitartásban, kockázatban és óvatosságban csodálatos dolgokat művelt. Hányszor bukott el és tört össze még a csontja is, de mindig talpra állott s a birkózást újra kezdte. Sohasem ijedt meg és sohasem fáradt el.

Egyiket a másikkal, hiába,
Ahogy lehet, gondolja magába’.

Ahogy lehet. Sokszor nagyon nehezen lehetett, de mindig lehetett, mert kellett.

Az erdélyi szellem azonban nemcsak hivatás, nemcsak sorsábrázolás, hanem élő szabály is. Életparancs. Mindenekelőtt a szellemiségnek, a léleknek a főségét hirdeti. A német-római impérium és az izlam között egy igazán maroknyi kis államnak le kellett számolnia azzal, hogy erővel és hatalommal érjen el valamit. Nem erővel és hatalommal, hanem az én lelkem által, mondja a próféta. Meg kellett látnia azt, hogy a fejlődés útja a minőség irányában halad. A szellem javait kell keresnie, erkölcsi értékgyarapodásra törekednie, gondolatokat termelni, érzéseket fejezni ki, igazságot szolgálni, szolgálatni, egyszóval ez az ő igazi rendeltetése: a szellemi és erkölcsi javak gyűjtése. Bethlen Gábor egy olyan Erdélyről álmódott, amely a renaissance-városok példájára, óvatos hadvezetéssel és előrelátó politikával békét teremt az alkotó szellem számára. Erdély nem a nagyszerű államalkotás, páratlan gazdasági fellendülés, megnyert világcsaták országa, de volt egynéhány iskolája, amely-

nél különb Európában nem akadt; voltak olyan tanítói, akiket más nagy nemzetek is irigyeltek; volt Apáczai Csere Jánosa, Kőrösi Csoma Sándora, Bolyai Farkasa és Bolyai Jánosa, Kemény Zsigmondja és Gyulai Pálja. Kis nemzetek kénytelenek szellemi és erkölcsi nagyságra törekedni. Életérdekük a béke, mert a harcban elveszítik a jelentőségüket, de béke idején a legnagyobbakkal is egyenlő társak.

Erdély életszabályt ad számunkra abban is, hogy józan, kiegyenlítő politikára tanít. Ha egyszer politikai és katonai hatalommal egy kis nemzet nagygyá nem teheti önmagát, világos dolog, hogy belső kérdéseinek megoldására is ez a szabály; «nem erővel, nem hatalommal, hanem az én lelkem által». Amíg román és magyar egymást emészti, pusztítja s halálos ellenségként vértzik el egymás kardjától: az erdélyi kérdés nincs megoldva, akármelyik lesz úrrá a másik felett. Az erdélyi kérdés akkor van megoldva, amikor kelet és nyugat, román és magyar egy magasabb szintézisbe megbékül és a mindkettőt összefoglaló emberi eszmény közösségében egymást segítve Erdélyt, ezt a drága földet, amely felett a meghasonlás átka lebeg, a kiengesztelődés országává teszi.

Végül az erdélyi szellem: hódolás létünk örök titka előtt. Érti, hogy a holnap nem tőlünk függ, mint ahogy a tegnapunk sem a mi kezünk munkája. Van egy kéz, amelyik kifaragta a Kárpátokat, ujjával meghúzta a Maros, a Szamos, a Küküllő medrét, tenyerére vette s Erdélybe helyezteté ezt a három népet s ez a kéz tartja jövődönket is. Rákóczy György ágyúira ráöntette, Bibliájába beleírta, lakodalmas poharára rávésette: Non est volentis neque currentis, sed miserentis est Deus.